

فصلنامه علمی مطالعات حقوق بشر اسلامی

تعامل حق بر سلامتی بشر با مولفه‌های حق بر محیط‌زیست با نگاهی به اسناد و رویه‌های بین‌المللی

علی مشهدی^۱، ساجده جعفری^۲، فاطمه سادات اجاق زاده محمدی^۳

۴۱

دوره ۱۵، شماره ۲، پیاپی ۴۱
تابستان ۱۴۰۵

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳-۳-۲۹

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۵-۳-۰۵

مصص: ۵۹-۴۷

شابا چاپی: ۵۶۳۷-۲۳۲۲

اسکن کنید

چکیده

حق بر سلامتی و حق بر محیط‌زیست تعامل نزدیکی با هم دارند. برخورداری از حق بر سلامتی لازمه حق بر حیات است. کیفیت محیط‌زیست و تضمین حق بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم را می‌توان پیش‌زمینه میزان بهره‌مندی بشر از حق بر سلامتی و کیفیت حیات عنوان نمود. در این مقاله سعی شده است تعاملات میان حق بر سلامتی و مولفه‌های مهم حق بر محیط‌زیست سالم در نظام بین‌المللی حقوق بشر مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد. پرسش اساسی این است که مناسبات میان این دو حق چگونه صورت‌بندی شده است. فرض اساسی این مقاله در پاسخ به پرسش این است که در نظام بین‌المللی حقوق بشر و نیز برخی رویه‌ها به تعاملات میان حق بر سلامتی و حق بر محیط‌زیست توجه ویژه‌ای شده است. در این راستا ابتدا به مناسبات میان این دو حق و سپس تبیین ارتباط میان حق بر سلامتی با مهم‌ترین مولفه‌های حق بر محیط‌زیست سالم یعنی حق بر هوای پاک، حق بر آب سالم، و حق بر محیط آرام خواهیم پرداخت.

کلیدواژه‌ها:

حق بر سلامتی، حق بر محیط‌زیست، حق بر هوای پاک، حق بر آب، حقوق بشر.

۱. دانشیار گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم (نویسنده مسئول): droitenviro@gmail.com

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق دانشگاه قم

۳. دانشجوی دکتری، حقوق بین‌الملل عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد

۱. مقدمه و بیان مسأله

حیات بشر و کیفیت آن (از جمله حق بر سلامتی) پیوندی ناگسستنی باکیفیت محیط‌زیست وی دارد. به دیگر سخن وجود حیات و کیفیت آن در کره زمین وابستگی غیرقابل‌انکاری به ارتباط موزون و هماهنگ میان اکوسیستم و محیط‌زیست دارد. (Keles, ۲۰۱۲: ۲۳) پدیده محیط‌زیست، مرز نمی شناسد و یک زنجیره به‌هم‌پیوسته است. حق بر سلامتی همان‌طور که در اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تصدیق شده است حق فرد بر داشتن بالاترین سطح استانداردهای بهداشتی است. در حقوق اساسی برخی کشورها نظیر هند با تفسیر موسع حق بر سلامتی و بهداشت، محیط‌زیست نیز ذیل آن تعریف شده است. (Atapattu, ۲۰۰۲: ۱۰۴, Abraham, ۲۰۲۳, ۱۳) از نظر محیط‌زیستی حق بر سلامت، دلالتی ضمنی بر عدم وجود آلودگی و محیط‌زیست سالم دارد. این حق در قالب حق‌های چون حق بر آب، حق بر غذا، حق بر هوای پاک، حق بر مسکن مناسب و بهداشتی، حق بر محیط آرام در اسناد مختلف ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی مورد شناسایی قرار گرفته است. موارد بی‌شماری که در برگرنده تأثیرات منفی آسیب‌های زیست‌محیطی بر بهداشت و سلامتی هستند، بیان شده است. تأثیرات منفی ناشی از مصائب صنعتی در گستره‌ای وسیع، انتشار پی‌درپی مواد سمی و خطرناک در آب، هوا و خاک و دست‌ورزی‌های ژنتیکی زمینه‌های تضییع این دو حق مهم را فراهم نموده است که با وضعیت‌های چون ازبین‌رفتن تنوع زیستی، تخریب لایه اوزون و تغییرات آب‌وهوایی در ارتباط‌اند. حق بر سلامتی در حقیقت به‌عنوان بخشی از حق حیات است که در ارتباط مستقیم با حق برخورداری از محیط‌زیستی سالم و امن است. (آریا پارسا، ۱۳۹۳: ۱۶۸) بنابراین مسأله اساسی این پژوهش تبیین مناسبات میان این دو حق خواهد بود.

۲- روش پژوهش

در مقاله حاضر تلاش شده است با روش تحلیلی و توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به تعامل حق بر محیط‌زیست با برخی از مهم‌ترین مولفه‌های حق بر محیط‌زیست سالم از جمله حق بر هوای پاک، حق بر آب سالم، حق بر محیط آرام پرداخته شود. رویکرد روش شناختی حقوقی مقاله حاضر هم مبتنی بر توصیف نظام حقوقی موجود (دگماتیسم حقوقی) و هم نقد کفایت و سودمندی آن است. (روش سیستمی).

۳- اهداف و سوالات و پیشینه پژوهش

هدف از نگارش این مقاله تبیین مناسبات میان حق بر سلامتی بشر و حق بر محیط‌زیست در نظام بین‌المللی حقوق بشر است. از لحاظ پیشینه پژوهشی نیز مقاله یا کتاب خاصی در این ارتباط یافت نشد. در زبان فارسی تنها می‌توان به دو اثر کلی زیر اشاره نمود. نخست عنابی در مقاله کنفرانسی خود تحت عنوان بررسی ارتباط حقوق سلامت و حقوق محیط‌زیست به برخی ابعاد ارتباط میان این دو حق پرداخته است. بدون آنکه مولفه‌های این حق را به صورت جزئی تحلیل نماید. (عنابی، ۱۴۰۲، ۱) دومین اثر مهم در این زمینه پایان‌نامه کارشناسی ارشد ساجده جعفری است که مناسبات میان این دو حق را در نظام بین‌المللی حقوق بشر

تحلیل و ارزیابی نموده است. (جعفری، ۱۳۹۷). پرسش اساسی این است که مناسبات میان این دو حق چگونه صورت‌بندی شده است. فرض اساسی این مقاله در پاسخ به پرسش این است که در نظام بین‌المللی حقوق بشر و نیز برخی رویه‌ها به تعاملات میان حق بر سلامتی و حق بر محیط‌زیست توجه ویژه‌ای شده است. در این راستا ابتدا به مناسبات میان این دو حق و سپس تبیین ارتباط میان حق بر سلامتی با مهم‌ترین مولفه‌های حق بر محیط‌زیست سالم یعنی حق بر هوای پاک، حق بر آب سالم، و حق بر محیط آرام خواهیم پرداخت.

۴- بحث

الف- تعامل حق بر سلامتی و حق بر محیط‌زیست در نظام بین‌المللی حقوق بشر

نگرانی‌های بین‌المللی در رابطه با حقوق بشر، سلامت و حفاظت از محیط‌زیست، به طور قابل توجهی در چند دهه گذشته گسترش یافته است. جامعه بین‌المللی در واکنش به این امر مجموعه وسیعی از ابزارهای حقوقی بین‌المللی، ارگان‌های تخصصی و سازمان‌هایی را در سطوح جهانی و منطقه‌ای برای پاسخ به مشکلات ایجاد شده در هر یک از این سه حوزه ایجاد کرده است.

۱- حق بر سلامتی و محیط‌زیست در بیانیه استکهلم و ریو

اغلب به نظر می‌رسد که حقوق بشر، سلامت و حفاظت از محیط‌زیست جدا از یکدیگر توسعه می‌یابند، تا آنکه پیوندهای میان حقوق بشر، سلامتی و حفاظت از محیط‌زیست حداقل از اولین کنفرانس بین‌المللی درباره محیط‌زیست انسانی که در سال ۱۹۷۲ در استکهلم برگزار گردید، آشکار شد. شرکت کنندگان در جلسه برگزار شده در استکهلم اعلام کردند که: «انسان مخلوق و شکل دهنده محیط‌زیست خود است، محیطی که به وی (امکان) زندگی فیزیکی می‌دهد و به وی فرصت دست یافتن به رشد فکری، اخلاقی، اجتماعی و معنوی را می‌دهد... هر دو جنبه از محیط‌زیست انسان، طبیعی و انسان ساخت برای رفاه انسان و برخورداری از حقوق اساسی بشر - حتی حق بر حیاتش ضروری است» (Stockholm Declaration, ۱۹۷۲). برخورداری از حق بر سلامتی لازمه حق بر حیات و از مشتقات آن است، این مقرر کیفیت محیط‌زیست را پیش‌زمینه میزان بهره‌مندی بشر از حق بر سلامتی عنوان می‌نماید.

اصل نخست اعلامیه استکهلم نیز مبنی بر پیوند دادن میان حقوق بشر و سلامتی و حفاظت از محیط‌زیست اعلام کرد که: «انسان از حق بنیادین آزادی، برابری و شرایط مناسب زندگی در محیطی که کیفیت آن امکان زندگی باکرامت و سعادت‌مندانه را برای انسان فراهم کرده باشد؛ برخوردار بوده و مسئولیت مهمی در حمایت و حفظ محیط‌زیست برای نسل کنونی و آینده را به عهده دارد». همانگونه که ملاحظه می‌شود ارتباط مستقیمی میان حق انسان بر کیفیت زندگی و سلامتی با محیط‌زیست برقرار شده است.

اعلامیه‌های غیرالزام‌آور زیست‌محیطی نیز پیوند حقوق بشر، سلامتی و محیط‌زیست را اعلام می‌دارند. اعلامیه استکهلم در پاراگراف ۳ نگرانی خود را در مورد شواهد در حال رشد از ضرر و صدمه وارده به سلامتی انسان در بسیاری از نقاط جهان چنین

ابراز می‌دارد: «سطوح خطرناکی از آلودگی آب، زمین، هوا، موجودات زنده؛ اختلالات عمده و نامطلوب در توازن اکولوژیک یا زیست‌محیطی بیوسفر؛ تخریب و اضمحلال منابع غیرقابل تجدید پذیر؛ صدمات بزرگ یا انبوهی برای سلامت جسمی و روحی و اجتماعی انسان در محیط ساخت دست بشر، به‌ویژه در محیط کار و زندگی او به همراه دارد». اصل ۷ اعلامیه استکهلم از دولت‌ها خواست تا " کلیه اقدامات لازم را برای جلوگیری از آلودگی دریاها توسط موادی که منجر به ایجاد مخاطراتی برای سلامتی بشر شده است را انجام دهند... ".

اعلامیه ریو (Rio Declaration, ۱۹۹۲) نیز از اسناد بین‌المللی است که در آن حقوق بشر با محیط‌زیست مرتبط دانسته شده است. بیانیه ریو در اصل اول خود بیان می‌دارد: «انسان، در کانون اهداف توسعه پایدار قرار دارد. انسان‌ها مستحق برخورداری از یک زندگی سالم و خلاق در هماهنگی با طبیعت هستند». اصل ۳ نیز متذکر می‌شود: «حق توسعه باید به ترتیبی تحقق یابد که نیازهای مربوط به توسعه و محیط‌زیست نسل‌های حال و آینده را تأمین کند». در ادامه سند فوق در اصل ۱۵ به تعهد و مسئولیت دولت‌ها برای حفاظت از محیط‌زیست می‌پردازد. «دولت‌ها برای حفاظت از محیط‌زیست، می‌بایست به طور گسترده و برحسب توان خویش اقدامات پیشگیری مبذول نمایند. در مواردی که خطر ایجاد صدمات جدی یا جبران‌ناپذیر به محیط‌زیست وجود دارد، عدم یقین کافی علمی نباید مسمسکی جهت به تعویق‌انداختن اقداماتی که از نظر هزینه کارآمد بوده و لازمه جلوگیری از تخریب محیط‌زیست اند، شود».

ماده ۱ اصول حقوقی حفاظت از محیط‌زیست و توسعه پایدار مصوب گروه کارشناسان کمیسیون بروتلند به طور صریح این سه زمینه را در بیانات خود پیوند می‌زند که "همه افراد دارای حق بنیادین برای داشتن محیط زیستی مناسب برای سلامتی و رفاهشان هستند". (WECD, ۱۹۸۶, art ۱)

فصل ۶ برنامه دستور کار ۲۱ که در کنفرانس ریو در مورد محیط‌زیست و توسعه در سال ۱۹۹۲ تصویب شد به طور کامل به "حفاظت و ارتقاء شرایط سلامتی انسان" اختصاص داده شده است. در حالی که بیانیه ریو خود اعلام می‌کند: «... انسان‌ها مستحق داشتن یک زندگی سالم و پویا در تعامل و هماهنگی با طبیعت می‌باشند». (اصل ۱) و مقرر می‌کند که دولت‌ها باید به طور مؤثری برای جلوگیری از جابه‌جایی و انتقال هر نوع مواد و اقداماتی که باعث تخریب شدید به محیط‌زیست شده و یا برای بهداشت مردم زیانبار باشد، با کشورهای دیگر فعالانه همکاری نمایند. (ماده ۱۴)

۲-تبلور در سایر اسناد و رویه‌های بین‌المللی

در طی چهار دهه پس از برگزاری کنفرانس استکهلم، پیوندهایی که توسط اظهارات نخستین این اعلامیه مطرح شده بود به شیوه‌های مختلف در اسناد حقوقی بین‌المللی و تصمیمات نهادهای حقوق بشری اصلاح، تعریف و شرح داده شده است. این اسناد و تصمیمات در بخش عمده‌ای محتوی اتخاذ رویکردهای مبتنی بر حقوق نسبت به موضوعات اگر چه با تا کیدهای متفاوت است. اولین رویکرد (رویکرد مبتنی بر حقوق)، شاید نزدیک‌ترین رویکرد به اعلامیه استکهلم، حفاظت از محیط‌زیست را به‌عنوان

یک پیش شرط برای برخورداری از حقوق بشر بنیادین بین المللی، به ویژه حق بر زندگی و حق بر سلامتی می داند. در نتیجه حفاظت از محیط زیست یک ابزار ضروری در تلاش برای تضمین بهره مندی جهانی مؤثر از حقوق بشر است.

۱-۲- کنوانسیون حقوق کودک

تخریب محیط زیست می توان آثار ناگواری بر حقوق کودکان از جمله حق بر سلامتی برجای بگذارد. (Mohammadi, S. ۱۲۴: ۲۰۲۳, & Mashhadi) کنوانسیون حقوق کودک (مصوب ۲۰ نوامبر ۱۹۸۹، نیویورک) نیز، به جنبه های حفاظت از محیط زیست در ارتباط با حق کودک بر سلامتی اشاره دارد. ماده ۲۴ این کنوانسیون کشورهای عضو را به اتخاذ اقدامات مقتضی برای مبارزه با بیماری و سوء تغذیه از جمله در چارچوب مراقبتهای بهداشتی اولیه از طریق به کار بستن تکنولوژیهای در دسترس و از طریق فراهم نمودن مواد غذایی مقوی و آب آشامیدنی سالم و در نظر گرفتن خطرات آلودگی محیط زیست ملزم می نماید. (ماده ۲۴ قسمت ج بند ۲).

۲-۲- مقاله نامه ۱۶۹ سازمان بین المللی کار

مقاله نامه شماره ۱۶۹ سازمان بین المللی کار در مورد حقوق بومیان و قبیله های مستقل کشورها (م. صوب ۲۷ ژوئن ۱۹۸۹، ژنو)، شامل ارجاعات متعددی در مورد زمین، منابع و محیط زیست مردم بومی است. (به طور مثال مواد ۶، ۷ و ۱۵). قسمت دوم این کنوانسیون به مسائل مربوط به زمین می پردازد، از جمله حقوق مردم در رابطه با منابع طبیعی موجود در سرزمین هایشان. علاوه بر این، دولت ها باید اطمینان حاصل کنند که خدمات بهداشتی کافی و مناسب در دسترس قرار دارد، یا منابع لازم را برای گروه های بومی فراهم کنند تا آنها بتوانند از بالاترین سطح قابل حصول سلامت جسمی یا روحی برخوردار گردند (بند ۱ ماده ۲۵). در ماده ۳۰ نیز از دولت ها می خواهد تا حقوق و وظایف خود را به مردم تفهیم نمایند.

۲-۳- اسناد منطقه ای حقوق بشر

در اسناد منطقه ای حقوق بشر هم شاهد توجه به مناسبات میان حق بر محیط زیست سالم و حق بر سلامتی هستیم منشور آفریقایی حقوق بشر، محیط زیست را به توسعه پیوند می دهد و پروتکل کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، از محیط زیست سالم صحبت می کند. (American Convention on Human Rights, ۱۹۸۸, ۶۹) منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت ها (بانجول، مصوب ۲۷ ژوئن ۱۹۸۱) به هر دو حق بر سلامتی و حق بر محیط زیست سالم اشاره نموده است. ماده ۱۶ منشور آفریقایی برای هر فرد حق برخورداری از بهترین و وضعیت قابل حصول سلامت روانی و جسمی را به رسمیت می شناسد و هم چنین در ماده ۲۴ اعلام می دارد که همه مردم حق دارند از یک محیط زیست همگانی مطلوب و متناسب برای توسعه شان بهره مند باشند. تمایز میان حق مردم و حق فرد به روشنی مشخص نیست. (African charter of Human and peoples'

Rights, ۱۹۸۶, art ۱۶)

پروتکل الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر در رابطه با حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، نیز حاوی هر دو حق به سلامتی و حق بر محیط‌زیست است که با جزئیات بیشتری از سایر اسناد حقوق بشری طرح‌ریزی شده است. این پروتکل در ماده ۱۰ مقرر می‌دارد که: « ۱- هر کس دارای حق بر سلامتی است به این معنا که حق برخورداری از بالاترین سطح سلامت جسمی، روانی و اجتماعی را داراست؛ ۲- برای تضمین اجرای حق بر سلامتی، کشورهای عضو باید سلامت را به‌عنوان یک مزیت عمومی در نظر بگیرند و بشناسند و خصوصاً اقدامات زیر را به منظور تضمین این حق اتخاذ نمایند: الف- مراقبت‌های بهداشتی اولیه، یعنی مراقبت‌های بهداشتی ضروری در دسترس همه افراد و خانواده‌های جامعه قرار گیرد. ب- توسعه و تعمیم خدمات بهداشتی به همه افرادی که تحت قلمرو یک دولت قرار دارند. ج- ایمن‌سازی جهانی در مقابل بیماری‌های بومی، حرفه‌ای و سایر بیماری‌ها. د- آموزش جمعیت در پیش‌گیری و درمان مشکلات بهداشتی. ه- رضایت مندی از نیازهای بهداشتی بیش‌ترین گروه‌های آسیب‌پذیر و کسانی که فقر آنها را آسیب‌پذیرتر می‌نماید.

در ماده ۱۱ در قالب حق بر محیط‌زیست سالم تأکید دارد که: « ۱. هر کس حق دارد در یک محیط‌زیست سالم زندگی کند و به کلیه خدمات عمومی اساسی دسترسی داشته باشد؛ ۲. کشورهای عضو باید حفاظت، نگه‌داری و بهبود محیط‌زیست را ارتقاء دهند». (Shelton, ۲۰۰۲, ۱-۴) هم‌چنین بطور صریح در ماده ۷ خود حق بر شرایط کار رضایت‌بخش و عادلانه را به ترتیبی که به بهداشت و سلامتی لطمه نرزد مورد شناسایی قرار داده است.

۲-۴- قطعنامه‌های مجمع عمومی

مجمع عمومی سازمان ملل متحد در قطعنامه شماره ۴۵/۴۹ این زبان است که این امر که همه‌ی افراد حق دارند در محیط‌زیستی مناسب (شایسته) برای سلامتی و رفاه‌شان زندگی کنند. (UN General Assembly Resolution ۱۹۹۰ December ۱۴, ۴۵/۹۴) این قطع‌نامه خواستار تلاش‌های بیشتری برای تضمین یک محیط‌زیست بهتر و سالم‌تر شده است. کلاوس تپفر^۱، مدیر برنامه محیط‌زیست سازمان ملل متحد این دیدگاه را در اظهار خود طی پنجاه و هفتمین نشست کمیسیون حقوق بشر در سال ۲۰۰۱ منعکس کرد: «حقوق بشر نمی‌تواند در یک محیط‌زیست تخریب‌شده یا آلوده تأمین و تضمین شود. این حقوق اساسی برای زندگی، به‌موجب تخریب خاک و جنگل‌زدایی و قرار گرفتن در معرض مواد شیمیایی سمی، زباله‌های خطرناک و آب آشامیدنی آلوده مورد تهدید قرار می‌گیرد. شرایط زیست‌محیطی به وضوح به تعیین میزان برخورداری مردم از حقوق اساسی‌شان بر زندگی، سلامتی، غذا و مسکن مناسب و معیشت سستی (مرسوم) و فرهنگی کمک می‌کند و وقت آن رسیده است تصدیق نماییم که کسانی که محیط طبیعی را آلوده یا تخریب می‌نمایند تنها مرتکب یک جرم علیه طبیعت نمی‌شوند، بلکه مرتکب نقض حقوق بشر نیز هستند.»

مجمع عمومی نیز به طور مشابه حفاظت از طبیعت را "یک پیش‌نیاز برای زندگی معمول بشر دانسته است". (GA Res. ۳۵/۴۸ of ۳۰ Oct. ۱۹۸۰) در موافقت‌نامه‌های بین‌المللی محیط‌زیست

۱. Klaus Toepfer

رایج تر است، به جای در نظر گرفتن حفاظت از محیط‌زیست به عنوان عنصر ضروری حقوق بشر که هدف اصلی اش حفاظت از سلامت انسان است، به طور معین حقوق بشر را به عنوان عناصری ضروری برای دستیابی به حفاظت از محیط‌زیست مورد توجه قرار می‌دهد. این رویکرد به واسطه اعلامیه ریو در خصوص محیط‌زیست و توسعه، که در نتیجه کنفرانس ریودوژانیرو، در زمینه محیط‌زیست و توسعه تصویب شده است، نشان داده شده است. این قاعده رابطه میان حقوق بشر و حفاظت از محیط‌زیست را عمدتاً در قالب حقوق رویه ای و شکلی تنظیم می‌کند. اصل ۱۰ اعلامیه ریو اعلام می‌کند که دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌ها و دسترسی مؤثر به مراجع اداری و قضایی از جمله اصلاح تصمیمات متخذ باید تضمین شود چرا که مسائل زیست‌محیطی هنگامی به نحو مناسبی حل و فصل می‌شوند که تمامی شهروندان در سطوح مناسب در آن مشارکت لازم را داشته باشند. به این ترتیب این حقوق رویه ای که در همه اسناد حقوق بشری موجود است در متون زیست‌محیطی به تصویب می‌رسد تا تصمیم‌گیری و اجرای قانون محیط‌زیست بهتر شود.

در یک رویکرد جدیدتر، ارتباط میان حفاظت از محیط‌زیست و حقوق بشر را تفکیک‌ناپذیر، لازم و ملزوم یکدیگر می‌داند. در نتیجه حق بر داشتن محیط‌زیست سالم و امن را به عنوان یک حق مستقل ذاتاً بشری مورد توجه قرار می‌دهد. در حال حاضر نمونه‌هایی از این رویکرد عمدتاً در قوانین ملی و معاهدات حقوق بشری و محیط زیستی منطقه‌ای یافت می‌شود. اکثر قاعده سازی‌های حقوقی در حوزه محیط‌زیست با کلماتی از قبیل سالم، امن، بی‌خطر یا پاک توصیف شده تا ارتباط واضح میان حفاظت از محیط‌زیست و هدف سلامت انسان را روشن سازد. علاوه بر این در تفسیر عام شماره ۱۴ کمیته اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در نوامبر سال ۲۰۰۰ آمده است: «حق بر بهداشت، طیف وسیعی از عوامل اقتصادی - اجتماعی را بر می‌گیرد. عواملی که شرایطی را فراهم می‌نماید که افراد بتوانند در آن شرایط از زندگی توأم با سلامتی برخوردار گردند، از جمله این عوامل، محیط‌زیست است». هم چنین این کمیته عنوان می‌کند: "دولت‌ها بایستی از آلوده کردن هوا، آب و خاک پرهیزند و از ریختن زباله های صنعتی غیر قابل بازیافت در محیط های طبیعی، از به کارگیری سلاح های هسته ای، بیولوژیکی و شیمیایی خودداری کنند و دسترسی به خدمات مربوط به سلامتی را برای همه آسان کنند و در هنگام حوادث و بلایا از کمک های انسان دوستانه دریغ نورزند».

ب- مصادیق تعاملات حق بر سلامتی و مولفه‌های حق بر محیط‌زیست

پس از بیان تحولات مناسبات میان این دو حق در اسناد و رویه‌های بین‌المللی در قسمت دوم مقاله تأملی خواهیم داشت بر ارتباط حق بر سلامتی با مهم‌ترین مولفه‌های حق بر محیط‌زیست نظیر حق بر هوای پاک، حق بر آب که ارتباط نزدیکی با وضعیت سلامتی انسانی دارند.

۱- حق بر هوای پاک و حق بر سلامتی

هوا مهمترین عامل در حیات انسان است و اگر آلودگی آن از سطح خاصی تجاوز کند باعث ایجاد خطرات مستقیم و غیر مستقیم بر سلامتی انسان خواهد بود. این خطرات بویژه نسبت به افراد حساس (از جمله بیماران مبتلا به آسم)، کودکان و سالم‌خوردگان حائز اهمیت است. در فضاهای شهری ذرات معلق و مونواکسید کربن مهمترین آلاینده‌های هستند که منجر به بیماری قلبی، تنفسی و عروقی می‌شوند. حق بر هوای پاک در اسناد و متون حقوقی به‌عنوان یکی از مولفه‌های مهم حق بر محیط‌زیست شناسایی شده است. (مشهدی و حامدی، ۱۴۰۲: ۱۷۱) آلودگی هوا مهمترین مشکل محیط‌های مصنوع و انسان‌ساخت است در این بند بیشتر بر جنبه‌های بهداشتی و آثاری که آلودگی هوا بر سلامتی انسانها می‌گذارد تاکید می‌شود با اینحال نباید از خسارتی که این آلودگی در طول زمان بر اموال و بناها می‌گذارد نیز غافل ماند.

از جمله مهمترین آثار آلاینده‌های هوا بر سلامتی جسمانی عبارتند از مسمومیت، ناراحتی‌های شدید چشمی، ساتیک، سل، سرطان، روماتیسم، بیماریهای عروقی، اختلالات زایمان، خارش چشم، تحریکات سیستم تنفسی، افزایش حساسیت، آسم و تنگی نفس است و از آثار روانی آن می‌توان به افسردگی، افزایش احساس خفه‌شدگی، عصبانیت، بی‌حوصلگی، افت ضریب هوشی و اثراتی که بر منابع دیداری از جمله شفافیت هوا و تاثیر ناگوار ناشی از زشت شدن ساختمانها و مناظر چشم انداز و زیبا و حق منظر می‌گذارد اشاره نمود.

با توجه به اینکه هوا یکی از اجزای سازنده محیط‌زیست است، در وجود «حق بر هوای پاک» به‌عنوان یک جزء از «حق بر محیط‌زیست» به صورت یک حق بشری مستقل یا حداقل یک حق بشری اشتقاقی تردیدی نیست. (عباسی و سودمندی، ۱۳۹۵، ۱۱۳) این فضا نقش حیاتی در حیات و سلامتی و زندگی انسانها و سایر موجودات داشته و اگر آلودگی آن از سطح خاصی تجاوز کند باعث ایجاد خطرات مستقیم و غیر مستقیم بر سلامتی انسان خواهد بود. (مشهدی، ۱۳۹۲، ۲۷۳) در نتیجه، حق بر تنفس (حق بر هوا و محیط مناسب برای فعالیت عادی ریه‌ها و فیزیک انسان) برآیند و جنبه‌ای جزئی از حق بر محیط‌زیست بلکه حق بر حیات و حق بر سلامتی است. براساس این حق، هر شهروندی حق دارد در هوایی پاک و سالم تنفس نماید و دولت‌ها مکلف به اتخاذ تدابیری برای تضمین آن می‌باشند. از ویژگیهای مهم آلودگی هوا آن است که آلودگی هوایی ایجاد شده در یک کشور منحصر و محدود به آن کشور نخواهد بود، بلکه میتواند مرزهای اعتباری را درنور دیده و کشورهای همجوار را نیز تحت تأثیر قرار دهد. این موضوع در قالب گفتمان جهانی تغییر اقلیم ابعاد حقوق بشری مرتبط با حق حیات یافته است. (Kravchenko, ۲۰۰۷: ۵۱۳) بدین دلیل برای جلوگیری از آلودگیهای مرزگذر در ۱۹۷۹ کنوانسیون راجع به آثار برون مرزی دوربرد آلودگی هوا به تصویب رسید که در سال ۱۹۸۳ لازم الاجرا شد. ماده ۱(a) کنوانسیون ۱۳ نوامبر ۱۹۷۹ ژنومر بوط به آلودگی هوای مرز گذر از راه دور تعریف ذیل را از آلودگی هوا ارائه نموده است. مطابق این تعریف آلودگی هوا به معنای ورود مستقیم یا غیر مستقیم مواد یا انرژی به داخل هوا توسط انسان می‌باشد که منجر به آثار مضر می‌شود و سلامتی انسان را به خطر

انداخته و به منابع زنده و اکوسیستم و جنس مواد آسیب می رساند و مانع دسترسی به وسایل رفاهی و دیگر کاربردهای قانونی از محیط زیست می گردد.

۲- حق بر آب و حق بر سلامتی

دسترسی به آب سالم و بهداشتی ارتباط مستقیمی با حق بر سلامتی بشری دارد. آب هر چند که به طور مستقیم در اسناد جهانی حقوق بشر مورد اشاره قرار نگرفته است، اما شورای حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در نظر عمومی شماره ۱۵ خود در مورد حق بر آب به این مساله اشاره می کند که حق بر آب در استانداردهای مناسب زندگی در ماده ۱۱ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دیده می شود. (General Comment, ۲۰۰۲, art ۱۱) در نظر فوق شورا به این نکته مهم اشاره می شود که حق بر آب ارتباط ویژه و نزدیکی با حقوق دیگر نظیر حق بر سلامت، حق بر مسکن و غذای مناسب، هم چنین حق بر حیات دارد. حق بر سلامت، به رغم عدم اشاره صریح ماده ۱۲ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، یکی از حقوق تفکیک ناپذیری است که با حق بر آب آشامیدنی سالم پیوند دارد. برخی حقوقدانان معتقدند که حق بر سلامتی در بافت هسته ای حق بر آب میگنجد و بدیهی است که آب آشامیدنی سالم شرط و مقدمه اصلی حق بر سلامتی و در ارتباط نزدیک با حق بر بالاترین سطح قابل وصول از سلامتی است. (صفاری نیا، ۱۳۹۴، ۱۱۹)

در قطعنامه ای که در آوریل ۲۰۰۰ تصویب کرد محتوای حق بر آب را مشخص کرد و اعلام داشت که حق بر آب را نمی توان از سایر حقوق بشری که قبلاً شناخته شده اند تفکیک نمود و از دولت ها خواست تا برای تضمین حق بر آب برای همه اقدام نمایند. این قطعنامه طرح اعلامیه ای اول مادریا در خصوص مدیریت پایدار آب را پیگیری کرد. در اعلامیه آمده: « هیچ کس را نمیتوان از میزان آب مورد نیاز برای تامین نیازهای اولیه خویش محروم کرد. (میرزاده، ۱۳۹۲، ۵۰)

بند ۱ ماده ۲۴ کنوانسیون حقوق کودک، حق کودک را جهت برخورداری از بالاترین استاندارد بهداشت به رسمیت شناخته و قسمت ج بند ۲ همین ماده به مراقبت های بهداشتی اولیه با استفاده از فناوری های در دسترس و نیز فراهم نمودن مواد غذایی مقوی و آب آشامیدنی سالم اشاره دارد. بر اساس آمار سازمان بین المللی صندوق حمایت از کودکان ملل متحد (یونیسف)^۱ بیش از دو میلیون نفر در کشورهای در حال توسعه که اغلب کودک می باشند، هر سال در اثر بیماری های ناشی از آب آشامیدنی می میرند. (صفاری نیا، ۱۳۹۴، ۱۱۸) در ۲۸ سپتامبر ۲۰۱۱ نیز قطع نامه شماره ۱/۱۸ A/HRC/RES در شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد راجع به حق بر آشامیدن آب سالم به عنوان یکی از مؤلفه های حق استاندارد مناسب زندگی تصویب گردید.

۳- حق بر محیط آرام و حق بر سلامتی

حق بر محیط زیست آرام، حق بهره مندی از محیطی زیستی فاقد آلودگی ها و مزاحمت های صوتی است. نبود آلودگی صوتی غیرمجاز در کنار سایر عوامل نظیر هوای پاک، آب سالم و فضای سبز یکی از معیارهای این حق است. بخصوص نسبت به اشخاص آسیب پذیر نظیر کودکان و سالمندان و فضاهایی نظیر بیمارستان ها، کتابخانه ها و اماکن مسکونی اهمیت دارد. در این راستا

^۱. UNICEF

در سال ۱۹۸۰ کمیسیون اروپایی حقوق بشر برای اولین بار و در راستای ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر ارتباط میان آلودگی صوتی و حقوق بشر را پذیرفت و به دنبال این امر به یک سری از مواردی پرداخت که شامل سروصدای ناشی از هواپیماها می‌شد و نقض این حقوق را قابل اقامه در دادگاه اروپایی حقوق بشر دانست. (مشهدی، ۱۳۸۶: ۶۰)

از مشهورترین تصمیمات دادگاه در خصوص آسیب زیست‌محیطی به عنوان نقض حق زندگی خصوصی و حق مسکن دعوی لوپز او ستر علیه اسپانیا است. (Lopez-Ostra v. Spain, ECHR (۱۹۹۴), Series A. No, ۳۰۳ c) خانم لوپز به کمیسیون اروپایی حقوق بشر شکایت برد مبنی بر اینکه اقدامات مقامات محلی باعث نقض حقوق او طبق بند (۱) ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر که به موجب آن هر کس از حق احترام به زندگی خصوصی و خانوادگی، خانه و مراسلات خود برخوردار است و ماده ۳ (رفتار غیرانسانی و موهن) شده است، کمیسیون شکایت اول را تأیید و مورد دوم را رد کرد. در خصوص شکایت مربوط به نقض ماده ۸ دیوان اظهار می‌دارد: "طبیعتاً آلودگی شدید زیست‌محیطی بر سلامت افراد تأثیر می‌گذارد و مانع از آن می‌شود که افراد از خانه خود استفاده کنند و بدین ترتیب موجب ورود خدشه به حق زندگی خصوصی و خانوادگی آنها می‌شود. دیوان اذعان داشت برای تشخیص اینکه آیا نقض چنین حقوقی رخ داده است یا خیر "باید یک موازنه منصفانه قابل توجهی بین رفاه و توسعه اقتصادی شهر و بهره‌مندی مؤثر خواهان از حقوق اساسی خود از قبیل حق مسکن و حق بر زندگی خصوصی و خانوادگی صورت گیرد و به هر حال دولت از یک حاشیه ارزیابی هم برخوردار است". دادگاه بیان کرد که دولت اسپانیا از تشخیص این موازنه تخطی کرده است و میزان نقض تعهد که در بند (۲) ماده هشت کنوانسیون مجاز شمرده شده است، در اینجا رعایت نشده است و بلکه از آن فراتر رفته است، به همین دلیل دولت اسپانیا را محکوم به پرداخت جبران خسارت نمود.

امروزه با وجود منابع صوتی آسیب‌زا در مناطق مختلف شهری، مسکونی، تجاری و اماکن عمومی، آسیب‌های جدی بر سلامت انسان‌ها وارد می‌آید. حق بهره‌مندی از محیط‌زیست آرام یکی از مؤلفه‌های ماهوی حق بر محیط‌زیست سالم است. وجود آلودگی صوتی در فضاهای شهری منجر به بروز سردردهای مزمن برای افراد موجود در فضاهای مجاور می‌شود به طوری که طبق تحقیقات کودکانی که در معرض مواجهه مستمر با آلودگی صوتی قرار دارند از نظر رشد جسمی و سلامت ذهنی با مشکلاتی مواجه هستند. آلودگی صوتی بر بهداشت و سلامتی روانی و جسمی انسان‌ها آثار مخربی بر جای می‌گذارد. ترافیک جاده‌ها، سروصدای ناشی از تلویزیون‌ها، خانه سازی، سرو صدای ناشی از گوشی‌های همراه در فضاهای بسته، صداهای گوش‌خراش ناشی از هواپیماها، قطارهای شهری و بین شهری، دستگاه‌های تهویه، آگزوز، بوق و دزدگیر اتومبیل‌ها و موتورسیکلت‌ها نمونه‌هایی از این دست هستند. (مشهدی، ۱۳۹۲، ۲۷۴) همچنین نقطه مقابل «آلودگی صوتی» نیاز به زندگی در یک محیط «آرام» و «ساکت» است که این مفهوم در ارتباط با یک سری مفاهیم دیگر نظیر «حق آسایش» «احترام به زندگی خصوصی» و «حق بر سلامتی» و تمتع از بهترین حالت سلامتی جسمی و روحی است که در اسناد حقوق بشری بین‌المللی و قوانین اساسی بر آنها تأکید شده است. (مشهدی، ۱۳۸۶: ۶۱)

۵. نتیجه‌گیری

محیط‌زیست سالم و تضمین حقوق پیرامون آن می‌تواند بر کیفیت سلامتی بشر و حیات وی تأثیرگذار باشد. این موضوع در قالب تحلیل تأثیر مولفه‌های حق بر محیط‌زیست سالم (هوا و آب و آلودگی صوتی) و ارتباط آن با حق بر سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر مورد بحث و مذاقه قرار نگرفته بود. بنابراین در یک نتیجه‌گیری کلی می‌توان گفت حق بر سلامتی و حق بر محیط‌زیست به گونه‌ای هم‌افزا زمینه ارتقا و تضمین دیگری را فراهم می‌آورند. طبیعی است که از میان موضوعاتی که در نظام حق بر سلامتی و حقوق سلامت به نظم درآمده‌اند، همه آنها با مقولات حق بر محیط‌زیست سالم ارتباط نمی‌یابد و همان‌گونه که در بخش نخست گفتیم عوامل زیست‌محیطی مؤثر بر سلامت با موضوعات حق بر محیط‌زیست سالم پیوند می‌یابند. دو حق مذکور از قالب حق‌های بشری مختلفی به تعامل با یکدیگر می‌پردازند که از زیرمجموعه‌های هر دو حق نیز محسوب می‌گردند. برای نمونه حق بر دسترسی به اطلاعات آنجا که به حق بر سلامتی یا حق بر محیط‌زیست سالم ارتباط می‌یابد، از متعلقات ضمنی این حقوق محسوب می‌شود. چگونگی تأثیر حق بر محیط‌زیست سالم بر حق بر سلامتی با زنجیره‌ای از ارتباط بین مصادیق مقوله‌های مختلف حقوق بشر صورت می‌گیرد، این زنجیره گاه پیچیده می‌شود. حق بر محیط‌زیست سالم می‌تواند پیش‌شرطی بر حق بر آب، حق بر غذا، حق بر هوای سالم، حق بر مسکن مناسب و بهداشتی و حق سلامت شغلی و این حقوق، پیش‌شرطی برای حق بر سلامت باشند. آنچه در این نوشتار مورد بررسی قرار گرفت تبیین مناسبات و روابط و تعاملات میان این دو حق بود. همچنان‌که عنوان یک هوده کلی در این مقاله نشان داده شده است، ارتباط وثیقی هم در اسناد بین‌المللی و هم در مؤلفه‌ها و جزئیات حق بر محیط‌زیست با مسئله سلامتی بشریت وجود دارد.

فهرست منابع؛

۱. آریا پارسا، آیدا، (۱۳۹۳). حقوق محیط‌زیست و توسعه پایدار. تهران: انتشارات خرسندی، چاپ اول.
۲. جعفری، ساجده، (۱۳۹۷). نسبت حق بر محیط‌زیست سالم و حق بر سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، به راهنمایی علی مشهدی، دانشکده حقوق دانشگاه قم.
۳. صفاری نیا، مهزاد. (۱۳۹۴). حق بر آب آشامیدنی سالم در حقوق بین‌الملل بشر. تهران: انتشارات مجد، چاپ اول.
۴. عباسی، محمود؛ سودمندی، عبدالمجید. (۱۳۹۵) «حقوق بشر و حق بهره‌مندی از هوای پاک». فصلنامه اخلاق زیستی، شماره ۲۱، پاییز ۱۳۹۵: ۱۱۳-۱۳۴.
۵. عباسی؛ محمود، غزاله دهقانی. (۱۳۹۵). "بررسی رویکرد اعلامیه هزاره سوم توسعه در قبال بهداشت و سلامت عمومی" فصلنامه اخلاق زیستی. ش ۲۰: ۶۸-۶۹.
۶. عنایی، علیرضا، (۱۴۰۲)، بررسی ارتباط حقوق سلامت با حقوق محیط‌زیست، کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، علوم آموزشی، حقوق و علوم اجتماعی، ترکیه، ازمیر. ۱۴۰۲.
۷. مشهدی، علی و حامدی، ریحانه. (۱۴۰۲). سبزشدن حقوق بشر: تاملی بر شکل‌گیری و تحول «حقوق بشر زیست‌محیطی». پژوهش‌نامه حقوق تطبیقی، (۷)، ۱۷۵-۱۵۰.
۸. مشهدی، علی. (۱۳۹۲). حق بر محیط‌زیست سالم (الگوی ایرانی - فرانسوی). تهران: نشر میزان، پاییز، چاپ اول.
۹. مشهدی، علی، (۱۳۸۶)، «بررسی و شناسایی جنبه‌های حقوقی آلودگی صوتی»، فصلنامه علوم محیطی، ش اول، پاییز ۱۳۸۶. ۶۶-۵۳.
۱۰. نادر میرزاده؛ سیما سپهری فر، (۱۳۹۲). "تعامل حق بر محیط‌زیست سالم و حق بر بهداشت" فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، (۱۳۹۲): ۴۱.

Abraham, C. M. (2023). Environmental jurisprudence in India. In Environmental Jurisprudence in India. Brill Nijhoff.

Atapattu, S. (2002). The right to a healthy life or the right to die polluted: The emergence of a human right to a healthy environment under international law. Tul. Env'tl. LJ, 16, 65.

Keles, R. (2012). The quality of life and the environment. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 35, 23-32.

Kravchenko, S. (2007). Right to carbon or right to life: human rights approaches to climate change. Vt. J. Env'tl. L., 9, 513.

Mohammadi, S., & Mashhadi, A. (2023). The Right of Children in Environmental Crises from The Perspective of International Human Rights Law. Iranian Journal of International and Comparative Law, 1(2).

Shelton, Dinah. (2002). "Human rights, health and environmental protection: linkages in Law and practice." Health and human rights working paper series 1 (2002): 1-4.

اسناد بین‌المللی

Stockholm Declaration of the United Nation Conference on the Human Environment, 16 June 1972, U.N. Doc. A/ CONF. 48/14/Rev. 1 at 3 [1973].

Rio Declaration on Environment and Development, 1992.

UN General Assembly Resolution 45/ 94, 14 December 1990.

GA Res. 35/48 of 30 Oct. 1980.

Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights San Salvador, Nov. 17, 1988, OAS T.S. 69.

WECD ,Legal Principles for Environmental Protection and Sustainable Development, adopted by the Experts Groups on Environmental Law of the World Commission on Environment and Development (WECD), 18-20 June 1986, U.N Doc. WECD/86/23/Add. (1986), art. 1.

African charter of Human and peoples' Rights, entered into force 21 October 1986

General Comment ,Economic and Social Council, General Comment 15. 20002. UN Doc E/C 12/2002/11.